

Antropologické výzkumy na Balkáně, 1900–1950

Anthropological Fieldwork in the Balkans, 1900–1950

Mgr. LENKA JAKOUBKOVÁ BUDILOVÁ, Ph.D.

Ústav etnologie, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze, nám. Jana Palacha 2, Praha 1, 116 38; e-mail: Lenka.JakoubkovaBudilova@ff.cuni.cz
Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, Sedláčkova 15, 306 14, Plzeň

ABSTRAKT:

Text se zaměřuje na antropologické výzkumy na Balkáně od počátku 20. století do roku 1945. Shrnuje zájem anglosaské sociální a kulturní antropologie o tuto část Evropy a zasazuje jej do kontextu antropologie Evropy a komplexních společností. Zároveň poukazuje na sociální a politický kontext těchto terénních výzkumů. Zaměřuje se na témata, oblasti a perspektivy antropologů realizujících výzkumy na Balkáně. Pozornost je věnována také vzájemné spolupráci mezi anglosaskými antropology a představiteli lokálních badatelských tradic (etnologie, etnografie, folkloristika), stejně jako rozdílům mezi těmito vědeckými tradicemi.

ABSTRACT:

This text focuses on social and cultural anthropological fieldwork in the Balkans in 1900–1950. It explores the position of fieldwork in the Balkans and Eastern Europe within the wider framework of anthropology of Europe and anthropological interest in complex societies. Wider social and political context of fieldwork in the Balkans in the first half of the 20th century is analysed. The text also discusses topics, themes and perspectives taken by Anglo-American anthropologists who had carried out their fieldwork in the Balkans. Attention is paid to forms of cooperation between the local scholarly traditions (ethnology, ethnography, and folkloristics) and social and cultural anthropology, but also to differences between these traditions.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Antropologie, Balkán, terénní výzkum, antropologie Evropy, antropologie komplexních společností

KEYWORDS:

Anthropology, Balkans, Fieldwork, Anthropology of Europe, Anthropology of complex societies

Motto

„Vyhliďka na to, že budu pracovat v zemi, kde přede mnou nikdo nebyl, mi připadala jako velmi lákavá výzva“ (Campbell 1992: 149).

Tento text nabídne zhodnocení výzkumů, konceptů a teorií, které se vztahují k antropologickým výzkumům na Balkáně do roku 1945. Jeho zájem se soustředí na mezinárodní intelektuální společenství, které vychází z metodologických a teoretických východisek sociální a kulturní antropologie a tvoří specifickou akademickou tradici, jejíž výsledky jsou publikovány převážně v angličtině (pro vymezení srov. Cole 1977: 351). Místní badatelské tradice, výzkumy, teoretické koncepty a publikační výstupy se v tomto textu objevují pouze tehdy, když výraznějších způsobem vstupovaly do dialogu právě s výše vymezenou anglofonní tradicí. Terénní výzkumy a teoretické koncepty rozvíjené v souvislosti s tímto geopolitickým prostorem se pokusím zasadit do kontextu antropologických výzkumů komplexních západních společností, především Evropy.

Pokud jde o samotný prostor Balkánu, ať už je konkrétní vymezení tohoto pojmu jakékoliv, jedná se vždy o více-méně arbitrární komplex geografických, politických, kulturních a historických kritérií. Slovy britské antropoložky Sarah Green, jen velmi málo autorů se shodne na tom, co to vlastně Balkán je (Green 2005: 130). Balkán je v odborném antropologickém diskurzu (i mimo něj) často jen vágně definovaným pojmem, využívajícím primárně geografická kritéria, která však bývají ovlivněna (což se stalo

například v souvislosti s válkou v Jugoslávii v 90. letech 20. století) také politickým obsahem (Ballinger 1999: 8). Americká antropoložka M. Todorova považuje pojem Balkán za *označující*, které bylo odtrženo od svého původního *označovaného*: původně geograficky vymezený termín postupně nasákl sociální a kulturní významy, které pozměnily rozsah původního pojmu daleko za hranice jeho bezprostředního a konkrétního obsahu (Todorova 1997: 21).

V tomto textu budu pracovat s pojmem Balkánu, který je založen částečně na geografickém vymezení (Balkánský poloostrov), částečně na sdíleném historickém vývoji (převážně země sdílející osmanské dědictví) a částečně na politicko-kulturních vazbách (země – s výjimkou Řecka – bývalého východního bloku), a Balkánem budu rozumět teritorium dnešního Rumunska, Bulharska, Řecka, země bývalé Jugoslávie a Albánie. Tato definice je přiznaně arbitrární a směšuje různá kritéria; přesto se jedná o jasné vymezení, a tedy je možné ji považovat za vhodný pracovní nástroj.

ANGLOSASKÁ SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE A JEJÍ (NE)ZÁJEM O EVROPU

Anglosaská sociální a kulturní antropologie se od počátku svého rozvoje profilovala jako disciplína, která se zaměřuje převážně na nezápadní, exotické společnosti. Pro tento typ společenství, která neměla písemnou tradici (a počátku často ani kodifikovaný jazyk), a která byla nepřilíš početná („*small-scale societies*“) byla rozvinuta metoda terénního výzkumu. Tato metoda spočívala v dlouhodobé

participaci antropologa na každodenních aktivitách členů zkoumané společnosti, která mu měla umožnit, aby porozuměl jejich pohledu na svět. Dědictvím koloniálního zakotvení anglosaské antropologie bylo (mimo jiné) to, že po dlouhou dobu se do hledáčku antropologického zájmu dostávaly země pod koloniální správou, tedy cizokrajná, mimoevropská společenství (přinejmenším vnímaná jako) vzdálená, odlišná a exotická. Komplexní, moderní, západní společnosti stály naopak dlouho mimo ohnisko zájmu této disciplíny. To se začalo postupně měnit až po 2. světové válce (mimo jiné) v souvislosti s rozpadem britského koloniálního impéria, kdy se antropologické terénní výzkumy začínají stále častěji realizovat také v Evropě (Kuper 1996: 176–179).

V souladu s tímto zaměřením na komunity domněle jednoduché, nepočetné a „exotické“ se tak antropologické představě o jinakosti v rámci komplexních společností Evropy a USA nejvíce blížila venkovská společenství, která se předmětem antropologických výzkumů v rámci euroamerického kulturního okruhu stala jako **první**.¹ První studie zaměřené na rolnická společenství, ať už v Severní Americe či v Evropě, se objevují od 20. let 20. století. Na americké straně Atlantiku odstartovaly zájem o komplexní společnosti výzkumy amerického antropologa Roberta Redfielda u mexických rolníků z 20. a 30. let 20. století. Redfield se na základě svých terénních dat, ale také komparací s dalšími výzkumy rolnických společenství po celém světě, pokusil vymezit „rolnická společenství“ (*peasant societies*) jako typ společnosti, který se stane předmětem zájmu antropologů vedle společností „primitivních“. Pro „rolnická společenství“ je podle Redfielda charakteristické to, že se nejedná o autonomní lokální „kultury“, ale o komunity, které jsou součástí širšího celku moderních národních států. Vztah mezi lokální úrovní vesnice a širší sociální strukturou moderního státu řeší Redfield zavedením konceptů „malé a velké tradice“, které odpovídají každá jedné z těchto úrovní, neexistují však nezávisle na sobě, ale (pouze) ve vzájemném vztahu (Redfield 1956: 40–59).

V Evropě bylo před 2. světovou válkou skutečně jen velmi málo antropologických výzkumů. Jeden z prvních realizovali v letech 1932–1934 američtí antropologové Conrad Arensberg a Solon Kimball v hrabství Clare na západě Irska. Jejich texty (Arensberg 1937; Arensberg & Kimball 1940) jsou považovány za jedny z prvních případů aplikace antropologických terénních metod na evropské půdě. Zaměřovali se převážně na vesnické komunity a analyzovali témata jako je manželství, rodina či předávání rodinného majetku. Mezi obdobné průkopnické studie, které se podobně jako výše zmíněné etnografie Irska zasloužily o pozdější rozvoj „community studies“ v Evropě, patří výzkumy oxfordského antropologa Juliana Pitt-Riverse, který v letech 1949–1952 realizoval terénní výzkum v andaluské vesnici Grazalema (Pitt-Rivers 1954). Jeho monografie se stala antropologickou klasikou a bývá považována za mezník v rozvoji antropologie Evropy (Goddard, Llobera & Shore 1994: 5). Prostřednictvím

Pitt-Riversových textů se – díky jeho školiteli, kterým byl pražský rodák a oxfordský antropolog Franz Baerman Steiner – do diskurzu britské sociální antropologie dostává vliv německé etnologické a sociologické tradice, byť explicitní odkazy na ni byly z jeho díla (na přání Evanse-Pritcharda) odstraněny, protože oficiální linie britské sociální antropologie odvozovala svůj intelektuální rodokmen od francouzských sociologů a prací A. R. Radcliffe-Browna (Pina-Cabral 2010: 69).

Do tohoto kontextu můžeme zařadit také první antropologické výzkumy na Balkáně, ať už to byly ve 30. letech výzkumy jihoslovanské zádruchy ze strany amerického antropologa Philipa Moselyho (Byrnes 1976) či výzkum amerického sociologa Irwina Sanderse v Bulharsku, který probíhal ve stejném období (Sanders 1949). Balkán se stal pro antropologii atraktivním terénem proto, že v mnoha ohledech naplňoval její představu o jinakosti v rámci západního světa: byl to region politicky a ekonomicky marginální, vyznačoval se velkou etnickou diverzitou, převahou rolnického obyvatelstva, a po 2. světové válce zde převládla socialistická zřízení s centrálně plánovanou ekonomikou, což jej odlišovalo od kapitalistického Západu (Halpern & Kideckel 1983: 379).

CESTOPISY A PRVNÍ AMATÉRSKÉ ETNOGRAFIE BALKÁNU

Moderní antropologické studie měly své předchůdce v podobě etnograficky orientovaných cestopisů, které často spojoval zájem o exotické a zvláštní. Cílem těchto cest se od konce 18. století stává především ta část Evropy, která byla součástí Osmanské říše a která se označovala (mimo jiné) jako „Evropské Turecko“. Součástí vzdělání britských antropologů byla po dlouhou dobu „grand tour“ (Cole 1977: 350), která často vedla právě do jižních částí Evropy, které byly chápány jako exotické kraje a zároveň obdivovány jakožto domnělé dědicové velké antické tradice. Tato literární produkce si kromě antického dědictví regionu všímala také místních slovanských a neslovanských populací a často vyzdvihovala odlišnost a jinakost místních kultur ve vztahu k západní Evropě (srov. Todorova 1997: 62–115). Řada těchto prací přináší zajímavé etnografické poznatky o tehdejších Balkánském poloostrově, byť kvalita a spolehlivost jednotlivých textů je velmi různorodá.

Několik takových cest do „Evropského Turecka“ podnikly v letech 1861–1864 například britské cestovatelky Georgena Mackenzie a Adeline Irby (1971 [1966]), které se zaměřily především na křesťanské a slovansky mluvící obyvatelstvo tehdejší Osmanské říše. Věnovaly pozornost řadě oblastí, které spadají do oblasti etnografie, od náboženství, přes postavení žen až po vykreslení charakterových rysů „typických“ pro jednotlivé etnické skupiny na Balkáně. Není přitom bez zajímavosti, že impuls k sepsání zápisů z jejich cest vzešel ze setkání s českými obrozenci v Praze a ve Vídni (zmiňují zejména F. Palackého), kteří projevíli zájem o získání podrobnějších informací o svých slovanských bratřích v jihovýchodní Evropě (Mackenzie & Irby 1971: xiv).

1 Zde záměrně opomímám tzv. chicagskou školu a její výzkumy zaměřené na město, které probíhaly od 20. let 20. století, protože se jednalo o diskurz vymezující se jako sociologický, byť měl pochopitelně řadu antropologických přesahů a zároveň je řada antropologů (mj. dále zmiňovaný R. Redfield) do chicagské školy často řazena.

Významné svědectví o Balkáně na počátku 20. století představuje také dílo britské spisovatelky Mary Edith Durham, která na začátku století procestovala Dalmácií, Černou Horu a Albánií. Posledně zmíněná země se stala jejím celoživotním zájmem: M. Durham se do Albánie opakovaně vracela a strávila zde několik let svého života. M. Durham publikovala řadu textů v časopise *Man a Journal of the Royal Anthropological Institute*, v nichž se zaměřovala většinou na „exotické“ fenomény jako byla krevní msta, *kuvade* nebo únosové manželství v Albánii. Nejobsáhlejší etnografický materiál obsahuje její monografie *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans* (1928). Podobně irská novinářka a spisovatelka Rebecca West na základě svých cest po Jugoslávii v letech 1936–1938 publikovala cestopisnou monografii věnovanou historii, etnografii a kultuře této balkánské země (West 1941).

Do kategorie před-antropologického zájmu o Balkán (byť nikoli amatérského), lze zařadit také známé dílo britských historiků Alana Wacea a Maurice Thompsona (1914) o Vlaších na Balkáně. Wace a Thompson byli v době, kdy se začali zabývat transhumantními Vlasy na území tehdy rozděleném mezi Řecko a Osmanskou říši, renomovanými historiky, archeology a lingvisty. V letech 1910 se po předchozí dohodě připojili ke skupině Vlachů, kteří se právě přesouvali ze zimních stanovišť v nížinách Thesálie a vydávali se na svou každoroční pouť do horských vesnic v pohoří Pindus, které považovali za svůj domov. Wace a Thompson (1914) zachytili historii této skupiny, analyzovali její jazyk, ale popsali také sociální organizaci, ekonomické strategie, materiální kulturu (oděv, architekturu, sakrální památky), či zvyky související s manželstvím. Jejich metoda, která se nápadně podobá antropologickému způsobu práce v terénu (dlouhodobá participace na každodenních aktivitách sledované skupiny) vedla k výsledku, který je dodnes považován za jednu z nejlepších etnografií této specifické nestátní menšiny na Balkáně.

ANTROPOLOGICKÝ ZÁJEM O BALKÁN: KREVNÍ MSTA, KUVADE, ZÁDRUHA

Kromě etnograficky orientovaných cestopisů však bylo již před 2. světovou válkou na Balkáně realizováno několik plnohodnotných antropologických terénních výzkumů. To bylo umožněno relativní otevřeností a prostupností hranic v této době (v tomto ohledu se situace výrazně liší od poválečného vývoje). Řada antropologických výzkumů na Balkáně se v tomto období zaměřovala na „exotické“ fenomény

jako byla krevní msta nebo *kuvade*, čímž se paradoxně příliš nelišily od výše zmíněných předvědeckých cestopisných tradic. Další hojně zkoumanou oblastí byl specifický typ balkánské rozšířené rodiny, označované lokálním termínem *zadruga* (zádruha). Většina badatelů se přitom orientovala na popis konkrétních lokálních kultur, většinou vesnických společenství, která byla považována za typické zástupce „tradiční společnosti“, díky nimž bude možné rekonstruovat charakteristické rysy té které „národní kultury“.

Zajímavé je, že jednou z nezkoumanějších zemí se v tomto období stala Albánie, země, která se po druhé světové válce stala pro antropologický výzkum na dlouhou dobu téměř nedostupnou (Halpern & Kideckel 1983: 380). Například skotská badatelka Margaret Hasluck strávila v Albánii ve 20. a 30. letech 20. století asi 15 let, během nichž ovládla albánštinu a vydala první albánsko-anglickou gramatiku. Kromě toho se intenzivně věnovala sběru folkloristického a etnografického materiálu, vypovídajícího o charakteru albánské společnosti a jejích tradic v předválečném období. Věnovala pozornost různým aspektům albánské kmenové společnosti, jako byla krevní msta či platba za nevěstu (Hasluck 1933) a přispívala řadou drobnějších textů do odborných časopisů. Systematická monografie shrnující její etnografický materiál byla vydána až posmrtně (Hasluck 1954). Dalším příspěvkem byla studie amerického antropologa Carletona S. Coona, který se svým týmem prováděl v letech 1929–1930 antropometrická šetření u vzorku více než 1000 osob z kmenového společenství Gegů v severní Albánii. Přestože Coonova studie patří primárně do oblasti biologické antropologie, téměř polovinu svého textu věnuje kulturnímu, sociálnímu a historickému kontextu sledované populace. Vedle charakteristiky (primárně) pastevecké subsistence horských kmenů, tradice krevní msty či analýzy pravidel výběru manželského partnera si všímá například také fenoménu tzv. přisežných panen (*sworn virgins*) – žen, které nevstupují do manželství a sociálně se stávají muži (Coon 1950).

Jednu z nejvýraznějších stop v antropologickém studiu Balkánu zanechal v tomto období americký historik a antropolog Philip Mosely, který ve 2. polovině 30. let uskutečňoval na Balkáně komparativní výzkumy rodiny a domácnosti. Mosely původně studoval ruštinu a zajímal se o sovětskou zahraniční politiku, což jej jako studenta přivedlo na stáž do Moskvy. Později získal stipendium, původně určené na výzkum ruské zahraniční politiky, ovšem s podmínkou, že bude zkoumat současné

venkovské obyvatelstvo jihovýchodní Evropy. Mosely se tedy vydal nejprve do Londýna, kde se zapsal na seminář u B. Malinowského, a posléze na Balkán (Mead 1976: xviii). Zde se věnoval studiu *zádruchy*, specifické formy rozšířené rodinné domácnosti. Ve veřejném prostoru v USA byl vždy známější jako proponent aplikované antropologie, odborník na zahraniční (zejm. americko-sovětské) vztahy, autor analýz o sovětských metodách vyjednávání, či jako aktivní účastník vyjednávání mezi mocnostmi na sklonku 2. světové války (Mead 1976). Jeho „balkánské“ texty se takové široké popularitě netěšily a nakonec byly vydány až po jeho smrti. Jedná se zejména o sborník textů věnovaných převážně problematice jihoslovenské zádruchy (Mosely 1976a, 1976b, 1976c), které P. Mosely publikoval časopisecky, a který byl díky péči jeho žáků vydán posmrtně na jeho počest (Byrnes 1976).

Mosely chápal zádruhu (*zadruga*) jako rozšířenou rodinnou domácnost skládající se ze dvou a více spřízněných nukleárních rodin, která funguje jako společně hospodařící majetkoprávní společenství sdílející majetek a další zdroje (Mosely 1976a: 19; Mosely 1976c: 59). Poukazoval na to, že vymezovat zádruhu jako kvalitativně odlišný typ rodinné domácnosti než je nukleární rodina je zavádějící, protože sami aktéři ji takto nechápali. Zároveň tvrdí, že zádruchy, stejně jako nukleární rodiny, lze chápat jako určité fáze vývojového cyklu rodinné domácnosti (Mosely 1976a). Balkánské země, které v předválečném období zkoumal, popisoval jako společnosti procházející radikálními změnami souvisejícími s modernizací, urbanizací, rozšířením gramotnosti a také legislativními změnami zajišťujícími zejména dědičná práva. Byl tedy dalek toho, hledat „tradiční modely“ rolnické vesnické společnosti a představovat zádruhu jako odvěké a neměnné balkánské rodinné uspořádání. Ve svých textech naopak analyzoval, jak zádruchy fungovaly v době, kdy měl možnost je bezprostředně pozorovat (Mosely 1976b). Snažil se výzkum této specifické formy jihoslovenské rodinné domácnosti vymanit z esencialistických představ, které jí připisovaly „etnický“ či „rasový“ základ: dochází k závěru, že její základní rysy se neliší v závislosti na etnické příslušnosti obyvatelstva (Mosely 1976a; Mosely 1976c: 65). Pečlivou analýzou jednak svých terénních dat z oblasti někdejší Jugoslávie, ale také Bulharska či Albánie, stejně jako z dalších důvěryhodných zdrojů, pak rozlišil 3 oblasti výskytu zádruchy, vyznačující se určitými specifiky a různými stupni zachování či zániku této instituce. Tyto oblasti pokrývaly kromě Slovinska, Rumunska a středomořské oblasti

Dalmácie, Řecka a východního Bulharska prakticky celou jihovýchodní Evropu (Mosely 1976c). Zvláštní pozornost věnoval jedné konkrétní záduze (Varžič) v oblasti chorvatské Slavonie, na níž ukázal fungování, ekonomickou spoluprací, stejně jako způsoby dělení rodinného majetku (Mosely 1976b).

Mosely zároveň podporoval mezioborovou a mezinárodní spolupráci – při terénním výzkumu v Rumunsku například spolupracoval s místním etnografem a sociologem Henri H. Stahlem, který se věnoval výzkumu vesnických komunit, v Jugoslávii zase s etnografem Milenko Filipovićem, jemuž pak v roce 1952 pomohl, aby se dostal na badatelskou stáž na Harvardovu univerzitu. Filipovičovy texty byly později publikovány v angličtině (Filipović 1982), podobně jako Stahlova (1980) monografie věnovaná rumunské vesnici. Mosely byl jedním z nevlivnějších autorů své doby nejen díky své akademické činnosti, ale také pro své veřejné angažmá. Věnoval se totiž také aktivní zahraniční politice – jak již bylo zmíněno, na konci 2. světové války byl součástí týmu vyjednávačů se Sovětským svazem, po válce se pak stal jedním z nejrespektovanějších amerických odborníků na problematiku východní Evropy. V poválečném období se zároveň zasadil o vznik sovětských a východoevropských studijních programů na amerických univerzitách (Halpern & Kideckel 1983: 380). Segrál tak významnou roli v institucionalizaci zájmu amerických antropologů o východní Evropu.

Na Kolumbijské univerzitě v New Yorku Mosely spolupracoval s Margaret Mead a Ruth Benedict na Ústavu současných kultur (*Institute of Contemporary Cultures*), kde se během druhé světové války rozvíjí metodologický koncept „výzkumu kultury na dálku“, který měl umožnit analýzu kulturních vzorců a „národního charakteru“ konkrétních společností, v nichž nebylo možné realizovat klasický terénní výzkum (Mead & Metraux 1953). Tento přístup vznikl na bezprostřední politickou objednávku; americká vláda se tímto způsobem snažila získat představu o kulturních hodnotách, zvycích a představách společností v těch zemích, s nimiž byla aktuálně ve válečném stavu. Tato metodologie zahrnovala rozhovory a projektivní techniky, ale také studium literatury, filmů či umění. Prototypem studie kultury na dálku se stala analýza japonské kultury, kterou vytvořila Ruth Benedict na objednávku americké armády během druhé světové války (Benedictová 2013 [1946]). V poválečném období se jedním z ohnisek zájmu v rámci zkoumání „národního charakteru“ stala právě východní Evropa, což bylo motivováno také politicky –

řada výzkumů byla totiž směřována na země za Železnou oponou a státy považované za strategicky významné pro americkou zahraniční politiku. Jedna ze studií, která vznikla v rámci této tradice, byla například analýza „rumunského národního charakteru“ (Benedict 1953).

Ve stejné době jako Philip Mosely realizovala své výzkumy rolnických společenství v tehdejší Jugoslávii chorvatská psycholožka a antropoložka Vera Stein Erlich (1966). Pozoruhodnou metodou, kdy se prostřednictvím desítek spolupracovníků z řad učitelů a lékařů rozesílala dotazníky do nejzapadlejších částí tehdejší Jugoslávie, snažila shromáždit co nejvíce dat o „tradiční“ rodině. V tomto svého druhu „záchranném výzkumu“ sehrál významnou roli strach z blížící se německé okupace a snaha zaznamenat život na vesnici dříve než dojde k jeho zániku. Vera Erlich tímto způsobem shromážдила data z více než 300 jugoslávských vesnic. Věnovala přitom pozornost nejen tradičním tématům (*zadruga*), ale také osobním vztahům v rodině, otázkám porodnosti, antikoncepce či negramotnosti. V letech 1952–1960 působila jako lektorka slovanských jazyků a výzkumnice na Univerzitě v Berkeley, po návratu do Jugoslávie přednášela sociální antropologii na univerzitě v Záhřebu. Její předválečná data o jugoslávských rodinách byla publikována v srbské v roce 1964, anglicky o dva roky později (Erlich 1966).

POČÁTKY „COMMUNITY STUDIES“ NA BALKÁNĚ

Z meziválečného období pochází také studie bulharské vesnice Dragalevci (dnes předměstí hlavního města Sofie) z pera amerického sociologa Irwina T. Sanderse (1949). Sanders se dostal do Bulharska původně jako učitel na sofijské *American College* v letech 1929–1932 a později v letech 1934–1937. Během druhého období svého působení v Bulharsku realizoval v Dragalevcích terénní výzkum, při němž věnoval pozornost tématům jako je dům, manželství, či hospodaření v této šopské vesnické komunitě. Podobně jako jiní anglofonní badatelé věnuje Sanders značnou pozornost aktuálním proměnám místního společenství a vztahům vesničanů k širšímu světu. Analyzuje vztah k modernímu národnímu státu a proměňující se způsoby obživy, které přinášela rostoucí industrializace. Ve své práci se dotýká řady antropologických či etnologických témat (endogamie, únosová manželství, vztahy v rodině, religiozita, ad.), ovšem v některých partiích mu očividně chybí odpovídající konceptuální aparát. Například v oblasti hospodaření a dělení rodinného majetku Sanders popisuje systém rovnoměrně dělitelného systému dě-

dění, kdy synové dostávali rovné podíly půdy, a dcery měly podle zákona dostávat poloviční, často se podíly vzdávaly ve prospěch svých bratrů (Sanders 1949: 54–56, 65–72). Tento zajímavý popis fungování rodinné domácnosti a způsobů dělby jejího majetku v bulharské vesnici však vůbec není zasazen do tehdy již probíhajících diskusí o záduze (srov. např. Filipovičovy či Moselyho práce, nemluvě o silné lokální etnologické tradici).

Zajímavý rozměr dodávají Sandersově monografii o Dragalevcích její poslední kapitoly, dopsané po návratové návštěvě obce v roce 1945 a později v roce 1948, v nichž autor zaznamenává jednak proměny, které obci přinesla druhá světová válka, a nakonec reakce vesničanů na nastupující komunistický režim. Kromě Bulharska byl Irwin Sanders rovněž dobře obeznámen se situací venkovského Řecka od konce 20. let 20. století. Ve 30. letech se často pohyboval také na řecko–jugoslávském pomezí (Agelopoulos 2013: 75). Na konci války pobýval na Balkáně jako zemědělský atašé americké ambasády v Bělehradě, v letech 1952–1953, těsně po skončení řecké občanské války, se vrátil k výzkumu v Řecku (Sanders 1962). Kromě toho publikoval v poválečném období řadu drobnějších textů, v nichž se věnoval například vzájemným vztahům kočovných pasteveckých skupin (Karakacanu či Kucovlachů) severního Řecka (Sanders 1954).

Tradice lokální etnografie a anglosaské sociální a kulturní antropologie se někdy protnulý, což byl případ Josepha Obrebského, polského etnografa, který původně studoval slovanský národopis na univerzitě v Krakově a své první terénní výzkumy realizoval v bulharské části Dobrudži, v Srbsku a Makedonii (v rámci tehdejší Jugoslávie) na konci 20. a na začátku 30. let 20. století (Obrebski 1977). Obrebského terénní výzkum v jugoslávské Makedonii, v němž se zaměřoval se na studium rodiny a sociální struktury, se uskutečnil v letech 1932–1933 v oblasti Poreče. Později Obrebski studoval sociální antropologii u B. Malinowského v Londýně, kde obhájil doktorát na téma příbuzenství a sociální organizace u Slovanů ve vztahu k fenoménu *kuvade*, v němž použil část svého balkánského materiálu (Obrebski 1977). Kromě Balkánu dělal ve 30. letech terénní výzkumy také ve východoevropském Polesí, a po válce se připojil ke skupině britských antropologů z londýnské univerzity, kteří realizovali výzkum na Jamajce.

V 70. letech byly jeho texty díky péči amerických antropologů Joela a Barbary Halpernových publikovány v angličtině, a to jak práce věnovaná tradiční lidové kultuře oblasti Polesí (Obrebski 1976), tak materiál získaný na

základě terénních výzkumů v Makedonii a Bulharsku (Obrebski 1977). Manželé Halpernovi zároveň nechali uložit v archívech Univerzity Amherst v Massachusetts² jeho texty, terénní záznamy i fotografie, které představují jedinečný a do značné míry dodnes nevytěžený zdroj dat o Balkánu v předválečném období. Fotografie z Obrebského terénních výzkumů, bohužel nestejné kvality (během války své fotografie ukrýval v plechové krabici pod zemí), zachycují například tradiční léčení, svatby, pohřby či náboženské obřady v obcích Bitovo, Zagrad, Volče, Rasteš či Rečane v Makedonii.

TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ SPECIFIKA ANTROPOLOGIE EVROPY

Rozvoj nového antropologického terénu v Evropě s sebou nutně nesl proměnu dosavadních metodologických nástrojů i konceptuálního aparátu antropologie. Výzkum evropských společností ukazuje limity tradičního terénního výzkumu založeného (především) na zúčastněném pozorování. Zároveň přestávají vyhovovat teoretické nástroje do té doby dominujícího strukturálního funkcionalismu: klasické koncepty, jako byly například korporované skupiny či rodové linie (*lineages*) v novém terénu pro jejich neadekvátnost často nebylo možno použít. Objevují se tak nové metodologické přístupy, jako byla například analýza sociálních sítí, která měla lépe postihnout komplexitu sociálních vazeb v moderních společnostech. Sociální síť jako analytický koncept na evropském terénu jako první rozvinuli antropologové spojovaní s manchesterskou školou – John A. Barnes na základě svého terénního výzkumu na ostrově Bomlo na západě Norska (Barnes 1954) a Elizabeth Bott (1957), která zkoumala dělnické rodiny v Londýně. Klasický terénní výzkum bylo zároveň potřeba obohatit o archivní práci, aby antropologové v Evropě dokázali interpretovat sociální jednání v komplexních, státních společnostech s dlouhou písemnou tradicí.

V komplexních společnostech se rozpadá představa toho, že je možné studovat izolovaně jednu lokalitu bez vazeb na širší historické, ekonomické a politické procesy, jak ostatně naznačil už Redfield ve svých analýzách rolnických společenství. Potřeba začlenit lokální etnografické sondy do širšího státního a nadstátního kontextu postupně měnila charakter antropologických prací. Na rozdíl od jiných disciplín, které také studují evropské společnosti, nabízí antropologická analýza nejlepší vhled do fungování těchto velkých systémů na úrovni konkrétní lokality, a dokáže ukázat, jakým způsobem lokální podmínky nejen přijímají velké historické a ekonomické procesy, ale také to, jak je zpětně ovlivňují. Velké teorie o sociálních procesech tak mohou být doplňovány, upřesňovány či upravovány, protože terénní výzkum nabízí možnost postihnout každodenní život informátorů v celé jeho šále, a ukázat, co si lidé myslí, jak vnímají okolní svět, proč jednají tak, jak jednají a jak si vysvětlují události kolem nich. Toto ponoření se do studované společnosti mnozí považují za specifický antropologický rys (Verdery 1983: 17–18).

Výzkum v Evropě mimo jiné znamenal nezbytnost komunikovat s blízkými vědními disciplínami – vedle etnologie či folkloristiky (jimiž se zabývám dále) – zejména

historií, sociologií, ekonomikou či lingvistikou. Někteří antropologové tuto nezbytnost považovali za slabinu, jiní naopak poukazovali na to, že možnost konzultovat s odborníky z jiných vědních disciplín antropology pracující v Evropě do značné míry osvobozuje a dává jim možnost plně se soustředit na to, pro co jsou nejlépe vybaveni a školeni: pozorování každodenního života a snahu dobrat se významů, které jednání připisují sami jeho aktéři (Friedl 1962: 4–5).

Antropologové pracující v Evropě také museli vstoupit do dialogu s místními badatelskými tradicemi zaměřenými na studium kultury a společnosti. Jejich charakter se přitom od dominantního myšlení a praxe anglosaské antropologie dost výrazně lišil (Halpern & Kideckel 1983: 378). Celá oblast východní Evropy má dlouhou historii vlastních vědeckých bádání zaměřených na kulturní rozmanitost, která byla výrazně ovlivněna procesem vytváření národních identit, jež byly zpravidla budovány na velebení kultury venkovského obyvatelstva (protože městské obyvatelstvo bylo v době tvorby národních identit často etnicky a jazykově odlišné). Protože kultura venkovského lidu měla v diskurzích etnografie, etnologie a folkloristiky ve východní Evropě tak výsadní postavení, zaměřovali se místní badatelé zejména na sběr folkloru, ústních tradic a lidových řemesel (srov. Halpern & Kideckel 1983: 378–380). Rozdílu mezi praxí amerických kulturních antropologů a lokálních etnografických tradic si všímá například maďarský etnograf a antropolog Tamás Hofer (1968). Poukazuje na to, že etnografové, zaměřeni na výzkum vlastní kultury, jsou pevně zakotveni v historickém, politickém a regionálním kontextu. Jejich díla nemají a ani neaspírají na výraznější (explicitní) teoretický přesah, jejich vědění je kumulativní: opírá se o detailní znalost lokálních kulturních specifik (získanou přečtením všeho, co k tomu bylo napsáno). Naproti tomu antropolog stráví jeden až dva roky v terénu v cizí zemi, a nemůže tedy nikdy proniknout tak hluboko do místního kontextu jako „domorodý“ etnograf. Nejde mu však tolik o kumulaci dat, ale spíše o vyvozování obecnějších závěrů, protože jeho cílem je přispět k teoretickému rozvoji antropologie jakožto obecné vědy o člověku. V případě kulturních antropologů tedy fakta slouží teorii (Hofer 1968: 314). Zatímco většina etnografických prací připadá antropologům vzhledem k jejich zájmu jako irelevantní, etnografové zase antropologické práce často hodnotí jako povrchní a nedostatečně informované vzhledem k tématům atraktivním pro etnografy (Hofer 1968: 311).

Američtí antropologové David Kideckel a Steve Sampson, kteří byli v 70. letech 20. století členy tzv. „rumunské skupiny“, za největší specifika svého výzkumu považovali skutečnost, že pracují v socialistické zemi, že tato země má tradici nezávislé zahraniční politiky, a že se jedná o evropskou zemi, což s sebou nese nutnost pracovat s historií a archivními prameny, stejně jako s domácí vědeckou tradicí (Kideckel & Sampson 1984: 86–87). Zároveň zmiňovali také potřebu vypořádat se s vlastními předsudky o „východní Evropě“. Za výrazné technické omezení výzkumů pak většina antropologů působících ve

² <http://credo.library.umass.edu/view/series/mums599-s09> (20. 5. 2017).

východní Evropě před rokem 1989 označovala nutnost neustále vyjednávat s byrokracií socialistických států (srov. např. Verdery 1983: 18–26; Kideckel & Sampson 1984: 88–89; Beck 2018 – v tomto čísle). Na rozdíl od britských či francouzských antropologů, kteří odjížděli na výzkumy do svých bývalých kolonií, totiž socialistické země žádnou tradiční vazbu, která by je nutila antropology vítat s otevřenou náručí, prostě neměly (Kideckel & Sampson 1984: 89). Nejen John Campbell v 50. letech v Řecku, ale také řada amerických antropologů v 70. letech v Rumunsku, byli považováni za špióny západních mocností a setkávali se s nedůvěrou (Kideckel & Sampson 1984: 86–87).³

Specifika práce na Balkáně či v dalších zemích východní Evropy pramenila také z toho, že se jednalo o prostředí badatelům do jisté míry kulturně blízké. Jihovýchodní Evropa patří do evropského civilizačního okruhu, což s sebou nese podobnosti s vlastní kulturou samotného badatele. Přestože se zde antropolog musí naučit nový jazyk a zorientovat se v novém prostředí, vnímá někdy místní kulturu jako směs něčeho velmi vzdáleného i důvěrně známého. Určité rysy zkoumané společnosti si proto vůbec nemusí uvědomit, protože je velmi dobře zná z vlastního prostředí a považuje je za samozřejmé (Friedl 1962: 5). Tuto nezbytnost naučit se nově vidět důvěrně známý terén později popisovali také antropologové pracující v marginalizovaných skupinách v západní Evropě (Okely 1984). Někteří badatelé svůj metodologický postoj v této situaci popisovali jako směsici toho, co se v terénu musíte „naučit“ a toho, co se musíte „odnaučit“ (Kideckel & Sampson 1984: 87). Rakouský historik Karl Kaser (1997: 150) zase v souvislosti s Balkánem hovoří o jakési podivné, *cizí blízkosti* (*strange closeness*). D. Kideckel a S. Sampson (1984: 92–93) zmiňují jako specifikum také to, že na rozdíl od Afriky mohli američtí antropologové pracující v Rumunsku v řadě situací vypadat jako místní: jejich odlišnost nebyla na první pohled zřejmá. John W. Cole (1977) pak tuto situaci celkem trefně označil jako antropologii, která je „na půli cesty“ domů.

ZÁVĚR

K výraznějšímu rozvoji antropologických výzkumů v Evropě vůbec, a na Balkáně konkrétně, dochází až po 2. světové válce. S rozpadem koloniálních držav a vznikem nových nezávislých států z někdejších kolonií se na mnoha místech antropologům začínají takřkajíc zavírat dveře, a stále víc z nich začíná upírat svůj zrak směrem k Evropě (Cole 1977: 355–356). K tomu se přidává nový požadavek, nejvýrazněji formulovaný v rámci britské antropologie E. E. Evans-Pritchardem, že antropologové by měli usku- tečňovat terénní výzkumy také v „komplexních společnostech“ (Ballinger 1999: 5–6). V souvislosti s tímto obratem se začínají rozvíjet také výzkumy v urbánním prostředí, předznamenané v předválečném období například antropology z *London School of Economics*, kteří zkoumali příbuzenství u dělnické třídy a potomků italských imigrantů v jižním Londýně (Firth 1956), nebo již zmíněné E. Bott (1957), antropoložky spojované s manchesterskou školou, která zkoumala dělnické rodiny v Londýně a sle-

dovala charakter jejich sociálních sítí ve vztahu k rozdělení genderových rolí v rodině.

Antropologické výzkumy na Balkáně byly ve 2. polovině 20. století ovlivněny zejména geopolitickým vývojem – rozdělením světa na dva mocenské bloky, mezi nimiž existovala víceméně neprostupná hranice. Zatímco do roku 1945 byla z balkánských zemí nejvíce zkoumána Albánie, v době studené války se tato země pro západní antropology stala prakticky nedostupnou. Tím cennější se staly předválečné etnografie z pera M. Durham, M. Hasluck, či C. Coona. Relativně dostupnou destinací pro antropologické výzkumy se v poválečném období stalo Řecko, které bylo chápáno jako součást kapitalistického, demokratického tábora (Papataxiarchis 2013: 37). V 50. letech zde byly realizovány dva terénní výzkumy, které jej umístily na antropologickou mapu: jednalo se o klasickou „community study“ řecké pevninské vesnice (Friedl 1962) a výzkum Sarakačanů, skupiny transhumantních pastevců severního Řecka (Campbell 1964). V 60. letech se začíná uvolňovat politická situace v Jugoslávii a své první terénní výzkumy zde začínají realizovat například američtí antropologové Joel Halpern, Eugene Hammel a později také jejich studenti. Ti mohli navazovat na předválečné Moselyho výzkumy, stejně jako na spolupráci s místními etnografy. Po dlouhou dobu tak měly antropologické texty z Jugoslávie ve srovnání s texty z jiných oblastí Balkánu výraznou převahu. K podobnému vývoji dochází zhruba o dekádu později v Rumunsku, kde začíná od 70. let začíná pracovat tzv. „rumunská skupina“ z univerzity v Massachusetts pod vedením Johna W. Colea (srov. Beck 2018 – v tomto čísle). V tomto období se začínají dělat antropologické výzkumy také v sousedním Bulharsku.

Strategický význam regionu pro USA zase vedl k relativní dostupnosti financování takových výzkumů; na amerických univerzitách (zejm. na Kolumbijské a Harvardově univerzitě) se začaly ustavovat obory jako východoevropská, sovětská studia, či studia Předního východu (Ballinger 1999: 5).⁴ Právě v tomto kontextu se probíhaly například již badatelské aktivity Philipa Moselyho, či vznik Ústavu současných kultur na Kolumbijské univerzitě v New Yorku, kde se už od druhé světové války rozvíjel „výzkum kultury na dálku“. Východní a jihovýchodní Evropa byly v rámci americké kulturní antropologie postupně vymezeny jako jeden z „kulturních areálů“.

Přesto měly antropologické výzkumy Balkánu – do roku 1945, ale do značné míry i později – v rámci disciplíny spíše marginální postavení. Samotný výzkum v Evropě byl v antropologii dlouho fenoménem okrajovým, za marginální lze označit výzkum rolnických společenství, a k jeho marginalitě přispívá v širší kulturně historické perspektivě také pozice Balkánu v rámci Evropy (srov. Halpern & Kideckel 1983: 378). Zároveň byli marginalizováni i samotní antropologové pracující v Evropě, protože výzkum v Evropě dlouho zkrátka nebyl považován za „skutečný výzkum“ (Llobera 1986: 400). Ještě v 70. letech se zahrnutí Evropy do širšího antropologického záběru setkávalo v rámci disciplíny s výraznou rezistencí (Cole 1977: 353–354). Mezi anglofonními antropology totiž

³ Ostatně s podobným podezřením se setkávala i S. Green, která se pohybovala ne řecko-albánském pomezí na přelomu 20. a 21. století (Green 2005: 35–36).

⁴ Na tomto vývoji participovaly – často za podpory americké vlády – také britské a francouzské univerzity, kde podobně jako v USA vznikaly obory zaměřené na východní Evropu, Přední východ, či Sovětský svaz. Jako příklad lze zmínit School of Slavonic and East European Studies na Londýnské univerzitě (Ballinger 1999: 5).

ještě velmi dlouho převažoval názor, že terénní výzkum, při němž nepotřebujete antimalarika, snad ani skutečným terénním výzkumem není.

Při hodnocení toho, do jaké míry přispěly antropologické výzkumy Balkánu k širším teoretickým diskuzím v antropologii, se většina autorů shoduje v tom, že terénní data či teoretické koncepty z této části Evropy pronikala do širšího antropologického povědomí většinou jen nesnadno (Halpern & Kideckel 1983: 378). Přesto však lze v antropologických diskusích najít pozitivní stopy výzkumu na Balkáně (nebo obecněji v Evropě). Například J. Cole tvrdí, že již samotné včlenění dat po-

cházejících z Evropy do nových konceptuálních přístupů v rámci disciplíny do značné míry přispělo k narušení ostré dělící linie mezi „komplexními“ a „primitivními“ společnostmi, a tím proměnilo celý antropologický diskurz (Cole 1977: 362). Někteří zase spatřují specifikum antropologických studií zaměřených na Balkán (resp. východní Evropu) ve výměně názorů s „domorodými“ badateli a publikování jejich textů (za všechny např. v textu zmínění M. Filipović, H. Stahl, či T. Hofer) v západních vědeckých časopisech a nakladatelstvích. To podle některých odlišuje tuto oblast areálových studií od jiných, v nichž si antropologové od lokálních badatel-

ských tradic vždy drželi spíše odstup (Halpern & Kideckel 1983: 394).

Jak již bylo naznačeno, antropologické výzkumy na Balkáně, a tedy i jejich výraznější vliv na disciplínu, se i přes politické překážky výrazněji rozvíjejí až po 2. světové válce, což je perspektiva za limitem tohoto textu. Předválečné výzkumy, stejně jako starší „amatérské“ etnografie, však často již naznačily cesty, jimiž se pozdější zájmy terénních badatelů budou ubírat, ať už to bylo příbuzenství jako klasická oblast antropologického zájmu, „community studies“ a výzkum rolnických společenství, či ekonomické strategie transhumantních skupin v rámci národních států.

LITERATURA

- Agelopoulos, G. (2013). Multiple encounters: Attempts to introduce anthropology in Greece during the 1940s–1960s. In A. Bošković & Ch. Hann (eds.), *The anthropological field on the margins of Europe 1945–1991*. Halle Studies in Anthropology of Eurasia (pp. 65–84). Berlin & Wien: LIT Verlag.
- Arensberg, C. (1937). *Irish countrymen*. New York: Macmillan.
- Arensberg, C. & Kimball, S. (1940). *The family and community in Ireland*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Ballinger, P. (1999). Definitional dilemmas: Southeastern Europe as “culture area”? *Balkanologie. Revue d'études pluridisciplinaires*, 3, 2, 1–15.
- Dostupné na : <http://journals.openedition.org/balkanologie/745>
- Barnes, J. (1954). Class and committees in a Norwegian island parish. *Human relations*, 7, 39–58.
- Beck, S. (2018). A life well lived: An autoethnography (from Shanghai, through the Balkans to engaged anthropology). *Journal of Culture* 1/2018.
- Benedict, R. (1953). History as it appears to Rumanians. In M. Margareit & Metraux, R. (eds.), *The Study of Culture at a Distance* (pp. 449–460). Chicago: Chicago University Press.
- Benedictová, R. (2013 [1946]). *Chryzantéma a meč: Vzorce japonské kultury*. Praha: Malvern.
- Bott, E. (1957). *Family and social network*. London: Tavistock Publications.
- Byrnes, R. (ed.) (1976). *Communal families in the Balkans. Essays by Philip E. Mosely and essays in his honour*. Notre-Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Campbell, J. K. (1964). *Honour, family and patronage: A study of institutions and moral values in a Greek mountain community*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Campbell, J. K. (1992). Fieldwork among the Sarakatsani, 1954–1955. In J. Pina-Cabral & J. Campbell (eds.), *Europe Observed* (pp. 148–166). The Macmillan Press Ltd..
- Cole, J. W. (1977). Anthropology comes part-way home: Community studies in Europe. *Annual review of Anthropology*, 6, 349–378.
- Coon, C. S. (1950). *Mountains of giants: A racial and cultural study of the North Albanian mountain Ghegs*. Cambridge, Mass: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology.
- Durham, M. (1928). *Some Tribal Origins, Laws and Customs of the Balkans*. London: George Allen & Unwin Ltd.
- Erlich, V. S. (1966). *The family in transition: A study of 300 Yugoslav villages*. Princeton: Princeton University Press.
- Filipović, M. (1982). *Among the people. Selected writings of Milenko S. Filipović* (ed. by E. Hammel et al.). Ann Arbor: University of Michigan.
- Firth, R. (ed.) (1956). *Two studies of kinship in London*. London: The Athlone Press.
- Friedl, E. (1962). *Vasilika. A village in modern Greece*. Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Goddard, V. A., Llobera, J. R. & Shore, C. (1994). Introduction: The anthropology of Europe. In V. A. Goddard, J. R. Llobera & C. Shore (eds.), *The Anthropology of Europe* (pp. 1–40). Oxford & Washington, D.C.: Berg.
- Green, S. F. (2005). *Notes from the Balkans. Locating marginality and ambiguity on the Greek-Albanian border*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Halpern, J. M. & Kideckel, D. A. (1983). *Anthropology of Eastern Europe. Annual Review of Anthropology* 12, 377–402.
- Hasluck, M. (1933). *Bride-price in Albania. A Homeric parallel*. *Man*, 33, 193, 191–195.
- Hasluck, M. (1954). *The unwritten law in Albania* (ed. by J. H. Hutton). New York: Cambridge University Press.
- Hofer, T. (1968). Anthropologists and native ethnographers in central European villages: Comparative notes on the professional personality of two disciplines. *Current anthropology* 9, 4, 311–315.
- Kaser, K. (1997). Family and kinship in the Balkans: A declining culture?. *Ethnologia Balkanica*, 1, 1997, 150–153.
- Kideckel, D. A. & Sampson, S. L. (1984). *Fieldwork in Romania: Political, practical and ethical aspects. Research Report 24: Economy, Society and Culture in Contemporary Romania* (pp. 85–102). University of Massachusetts, Amherst. Dostupné na: https://scholarworks.umass.edu/anthro_res_rpt24/30/
- Kuper, A. (1996). *Anthropology and anthropologists. The modern British school*. London & New York: Routledge.
- Llobera, J. R. (1986). Fieldwork in Southwestern Europe: Anthropological panacea or epistemological straitjacket?. *Critique of Anthropology* 6, 25–33.
- Mackenzie, G. M. & Irby, A. P. (1971). *Travels in the Slavonic provinces of Turkey-in-Europe*. New York: Arno press & The New York Times.
- Mead, M. & Metraux, R. (eds.) (1953). *The study of culture at a distance*. Chicago: Chicago University Press.
- Mead, M. (1976). Introduction: Philip E. Mosely's contribution to the comparative study of the family. In R. Byrnes (ed.), *Communal families in the Balkans. Essays by Philip E. Mosely and essays in his honour* (pp. xvii–xxvii). Notre-Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Mosely, P. E. (1976a). *The peasant family: The zadruga, or communal joint-family in the Balkans, and its recent evolution*. In R. Byrnes (ed.), *Communal families in the Balkans. Essays by Philip E. Mosely and essays in his honour* (pp. 19–30). Notre-Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Mosely, P. E. (1976b). *Adaptation for survival: The Varžić zadruga*. In R. Byrnes (ed.), *Communal families in the Balkans. Essays by Philip E. Mosely and essays in his honour* (pp. 31–57). Notre-Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Mosely, P. E. (1976c). *The distribution of the zadruga within Southeastern Europe*. In R. Byrnes (ed.), *Communal families in the Balkans. Essays by Philip E. Mosely and essays in his honour* (pp. 58–69). Notre-Dame & London: University of Notre Dame Press.
- Obrebski, J. (1976). *The changing peasantry of Eastern Europe* (ed. by B. K. Halpern & J. M. Halpern). Cambridge: Schenkman.
- Obrebski, J. (1977). *Ritual and social structure in a Macedonian village* (ed. by B. K. Halpern & J. M. Halpern). *Program. Sov. East Eur. Stud. Occas. Pap. No. 1*. Amherst: University Press. Dostupné na <https://archive.org/details/ritualsocialstru00obre>

- Okely, J. (1984). *Fieldwork in the Home Counties*. Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 61, 4–6 [česky: Okely, J. (2008). Když antropolog dělá výzkum doma. In M. Jakoubek & L. Budilová (eds.), *Romové a Cikáni. Neznámí a známí* (pp. 44–49). Praha: Leda].
- Papataxiarchis, E. (2013). From “national” to “social science”: Politics, ideology, and disciplinary formation in Greek anthropology from the 1940s till the 1980s. In A. Bošković & Ch. Hann (eds.), *The anthropological field on the margins of Europe 1945–1991*. Halle Studies in the Anthropology of Eurasia (pp. 31–63). Berlin & Wien: LIT Verlag.
- Pina-Cabral, J. (2010). Observing Europe with John Campbell: A late view on the Mediterranean tradition. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 2, 1–2, 66–73. Dostupné na https://www.anthro.ox.ac.uk/sites/default/files/anthro/documents/media/jaso2_1_2010_66_73.pdf
- Pitt-Rivers, J. (1954). *The people of the Sierra*. New York: Criterion Books.
- Redfield, R. (1956). *Peasant society and culture: An anthropological approach to civilization*. Chicago: Chicago University Press.
- Sanders, I. T. (1949). *Balkan village*. Lexington: The University of Kentucky Press.
- Sanders, I. (1954). The nomadic peoples of Northern Greece: Ethnic puzzle and cultural survival. *Social Forces*, 33, 2, 122–129.
- Sanders, I. T. (1962). *Rainbow in the rock: The people of rural Greece*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Stahl, H. H. (1980). *Traditional Romanian village communities: The transition from the communal to the capitalist mode of production in the Danube region*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Verdery, K. (1983). *Transylvanian villagers. Three centuries of political, economic and ethnic change*. University of California Press.
- Wace, A. J. B. & Thompson, M. S. (1914). *The Nomads of the Balkans. An account of life and customs among the Vlachs of Northern Pindus*. Biblio & Tannen.
- West, R. 1941. *Black Lamb and Grey Falcon: A Journey through Yugoslavia* (2 vol.). The Viking Press.